

تخار- ینگى قلعە تومنى نىنگى جىرباشى قىشلاغىدە گى اۋزبېك خلقى آره سىدە قوللنەدىگن آغزە كى اصطلاح لىر

پوهنوال نجم الدین یولداش

عضو کادر علمی دیپارتمنت زبان و ادبیات اوزبیکى پوهنتون تخار

ایمیل: najmuddinuldash50@gmail.com

خلاصه

اۋزبېك تىلى باى و سېر قىررە خلق تىلى دىر. اونىنگ قىمت بها قىلم لىرىدىن بىرى دى الىكت لىر و آغزە كى خلق نطقىدە سقلىب قالگن محلى اصطلاح لىر دىر. هر بىر حدود نىنگى اۋزىگە خاص تىلى، عبارە لىرى و لقب لىرى، بو فقط گىنە سۆز اېمىس، بلكە خلق نىنگى دنيا قرەشى، قدرىت لىرى و كولىگى مدنىتى دىر. قوبىدە گى مقاله دە ىنگى قلعە تومنى نىنگى جىرباشى قىشلاغىدە خلق آره سىدە اىشلە تىلەدىگن اىرىم خاص سۆز و اصطلاح لىر تۇپلنەدى، تحليل قىلىنەدى و اولرنىنگى لىنگوىستىك، سمانتىك و مدنى جەت لىرى يارىتىب بېرىلەدى. تەينچ سۆزلىر: جىرباشى لهجەسى، محلى لېكسىكە، اۋزبېك خلق تىلى، لهجە وى بىرلىك لىر، خلقانە تەبىرلىر، تىلشناسلىك.

ORAL IDIOMS USED AMONG THE UZBEK PEOPLE IN JARBASHI VILLAGE OF YANGI QALA DISTRICT, TAKHAR

Abstract

The Uzbek language constitutes a complex and stratified national linguistic system. Its most salient assets include dialectal substrata and locally rooted phraseological units that have been transmitted through oral folk discourse. Each geographical area exhibits its own set of phonological, lexical, idiomatic, and appellative features—elements that function not only as linguistic units but also as indices of communal worldview, sociocultural values, and humor practices. The present study assembles and analyzes a body of dialect-specific lexemes and idiomatic expressions attested among speakers in Jarbashi village of the Yangiqala district. These units are systematically collected and examined about their linguistic structure, semantic properties, and ethnocultural significance.

Keywords: Jarbashi dialect, local lexicon, Uzbek folk speech, dialectal units, folk expressions.

كېرىش

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ . الحمد لله رب العالمین و العاقبة للمتقین و الصلوة و السلام على رسوله محمد و على آله و صحبه اجمعین .

حمد و ثنا الله تعالی که بولسین کی، بیزنی علم و معرفت نوری ییلن یاروغ قیلدی، بیزگه عقل و فهم عطا قیلدی و توغری یولگه هدایت قیلدی. الله تعالی که بی پایان شکرلر بولسین کی، هر نعمت نینگ اصل سرچشمه سی الله تعالی دیر و هر موفقیت الله تعالی نینگ فضل و کرمیدن دیر.

سلام و درودلار عالم لرگه رحمت بولگن حضرت محمد مصطفی ﷺ گه، اونینگ پاک یارلری و صادق صحابه لرگه بولسین کی، انسانلرنی نادانلیقدن علم گه، ظلمتدن نورگه هدایت قیلدی لر.

اوشونده ی معلوم کی، تیل انسانیت حیاتیده اینگ مهم واسطه لردن بیریدیر. تیل آرقه لی آدم لر فکر و حس-توئیغولرینی بیان قیله دی، بیلم و تجربه نی اولاددن-اولادگه بیتکزه دی. تیل اجتماعی ملاقات، مدینتی رواجلتیریش و جمعیتی بیرلشتیریشده مهم رؤل اؤینه ییدی. تیل اوستیده آلیب باریلگن علمی تدقیقاتلر ایه اونینگ ترکیبی، رواجلتیشی و انسان فکرلشیده گی اؤرنینی چوقورراق توشونیشگه یاردم بهره دی. تیلنی اؤرگنیش و تدقیق قیلش انسانیت نینگ مدنی میراثینی سقلش، ینگه بیلملر یره تیش و ملاقات مدینتی رواجلتیریشگه خدمت قیله دی. قرآنکریم تیلنی انسانیت اوچون الله تعالی نینگ اولوغ نعمتی صفتیده تعریفله ییدی. تیل آرقه لی انسان فکرنی، حس-توئیغولرینی افاده قیله دی و بیلملرنی اولاددن-اولادگه بیتکزه دی. الله تعالی قرآنده تورلی خلق و تیللرنی یره تگینی بیلدیره دی:

﴿وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا﴾ {سوره حجرات، آیه ۱۳}

ترجمه: بیز انسانلرنی تورلی شقابلر (خلق و ملت) و قبیله لرگه بؤلدیگ، شونده اولر بیر-بیرینی تیب، توشونیب و حرمت قیلیب یشه سینلر. بو آیت تیل و مدینتیر آرقه لی آدم لر بیر-بیرینی تیشی، حرمت قیلیشی و بیرلشیشی اوچون اېکنینی کورسته دی.

شونینگدېک، قرآنده سؤز و نطق نینگ کوچی و اهمیتی هم تأکیدلنگن. توغری سؤز، حقیق و عدالتنی افاده اېته دی، ناتوغری سؤز ایه ضرر بیتکزه دی. شو باعث، تیل نه فقط ملاقات واسطه سی، بلکه علم، اخلاق و اجتماعی عدالت واسطه سی صفتیده هم مهم دیر. الله تعالی یوقارده گی آیت ده انسانلرگه خطاب قیلیب، بیزنی تورلی ملت لر، خلق لر و قبیله لرگه بولیب یرتگینی بیان قیله دی. «شُعُوب» کنه راق جماعتلرنی، «قبایل» ایه کچیک راق گروهلرنی انگلته دی. بو بولینیش انسان لر آره سیده فرق و امتیاز قیلش اوچون ایمس، بلکه «لِتَعَارَفُوا» یعنی بیر-بیرینی تانی ش، بیلیش و تفاهم قیلش اوچون دیر.

بو آیه شونی کورسته دی کی، تورلی تیل، رنگ، قوم و فرهنگ الله تعالی نینگ حکمتلی یره تیشی دیر. اسلامده بو فرق لر فخرلنیش سبب ایمس، بلکه همکارلیک، احترام و اتحاد سببی بولیشی لازم. الله تعالی انسانلرنی بیر-بیرگه دشمن ایمس، بلکه آشنا، همدرد و همکار بولیشی نی تاکیدله ییدی.

یوقاریده گی آیت نینگ ادامه سیده الله تعالی شونی مرحمت قیله دی:

﴿إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ﴾ {سوره حجرات، آیه ۱۴} ترجمه: الله تعالی نینگ حضوریده اینگ عزیز انسان، تقوادر انسان دیر.

بو جمله شونی بیان قیله دی کی، انسان نینگ قیمتی نسب، قوم یا قبیله سی بیلن ایمس، بلکه تقوا، اخلاق و صالح عملی بیلن اولچنه دی. بو آیه انسان لر آره سیده برابرلیک، برادرلیک و احترام اصللرنی برقرار قیله دی. اسلام قره شیدن همه انسان لر بیر اصل دن یرتیلگن و هیچ کیم باشقه لردن قوم یا نَسَب سببی اوستون ایمس. حقیقی اوستونلیک فقط تقوا و نیک عمل بیلندیر.

شونگه بناء تیل و اونینگ لهجه لری انسانیت مدینتی و ملاقاتی نینگ اساسی عنصریدیر. هر بیر لهجه اؤز خلقی نینگ تاریخی، عنعنه لری و مدنی میراثینی افاده له ییدی. شو باعث، لهجه و تیل اوستیده آلیب باريله دیگن علمی تدقیقاتلر جوده مهم دیر. تدقیقاتلر آرقه لی تیل و لهجه لر رواجلتیشی، اؤزارا تأثیری و جمعیتده گی اؤرنی انیقلمه دی. شونینگدېک، بو تدقیقاتلر آرقه لی تیلنی اسره ب-

ویلش، ینگى اولادگه یتکیزیش و ملاقات مدنیینی رواجلتیریش امکانتی پیدا بوله دی. تیل و لهجه لرنی اؤرگنیش، شونینگدېک، خلق ارا ملاقاتده ثمره لی علاقه و مدنی توشونیشنی آشیره دی.

خلق آغزه کی نطقیده اوچره دیدیگن لېکسیک بیرلیکلر، اینیقه، محلی لهجه و شیوه لرده ایشله تیه دیدیگن کنایوی، یا که اؤبرزلی سؤز و عبارله خلق نینگ تفکری، تورموش طرزى و اجتماعى مناسبت لرنی عکس ایتتیرووچی مهم تیل بایلیگی دیر. هر بیر حدود، حتی قشلاق درجه سیده هم اؤزبېگه خاص اتمه لر، کنایوی تعبیرلر موجود بولیب، اولر تیلشناسلیکده هلی تؤلوق اؤرگنیلمه گن قیمتلی قلمنی تشکیل اېته دی.

اوشبو مقاله ده ینگى قلعه تومنی نینگ جرباشی قیشلاغى اهالیسی آره سیده ایشله تیه دیدیگن، لېکن رسمی تیلده اوچره می دیدیگن ایریم آغزه کی اصطلاح لر مثلاً: آپیشمه، بولتک-سولتک، پیسمیق، سؤزم بولات کبی سؤز و عبارله اؤرگنیلده دی. بو اصطلاح لرنینگ سیمانتیک تحلیلی، اولرنینگ افاده اوسلوبی، مدنی یوکلمه سی و ایشله تیش کانتېکستی انیق لنیب، تیلده گی اؤرنی کؤرسه تیلده دی. ایش نینگ اساسی مقصدی، البته، محلی خلق آره سیده کینگ ایشله تیه دیدیگن لېکسیک بیرلیکلرنی یازمه شکل گه کبلیرتیب، اولرنی علمی جهتدن توصیف لش، کبېنچه لیک اولرنی دیالوگ تدقیقات لرده فایده لنیش اوچون منبع صفتیده تیارلشدن عبارت. شو بیلن بیرگه، سؤزلرنینگ حاضرگی زمان تیلشناس لېگیده گی اؤرنی و اولرنینگ مدنی-معنوی یوکلمه سینی انیق لش هم او، شو ایش نینگ دالضرب جهتی دیر.

جرباشی قیشلاغى حقیقه قیسقچه معلومات

جرباشی قیشلاغى، تیل و مدنی نینگ تیریک منبعی تاجکستان دولتی نینگ شمالی حدودیده جایلشگن جرباشی قیشلاغى، تخار ولایتی نینگ ینگى قلعه تومنی گه قره شلی بولیب، بو بیرده تخمیناً بیر مینگ نفر اهالی استقامت قیلده دی. قیشلاق اهالیسی اساساً دهقانچیلیک، چارواچیلیک و عادى کسب و هنرلر بیلن شغللنه دی. اوشبو حدودده گی اجتماعى حیات، عرف و عادت و تیل بایلیگی عصرلر دوامیده آغزه کی عنعنله اساسیده اولاددن اولادگه اؤتیب کېلماقده.

اهالی نینگ 90 فایزدن آرتیغى اؤزبېک ملتی گه منسوب بولیب، اولر اؤزبېک تیلی نینگ محلی شېوه سیده سؤزلشه دیلر. عیناً شو سببلی جرباشی قیشلاغى اؤزبېک تیلی دیالیکت لرنی اؤرگه نیشده مهم منبع بولیب خدمت قیلده دی. بو حدودده گی آغزه کی نطقده سقله نیب فالگن اصطلاح لر، عبارله رو خلقانه تعبیرلر اؤزی نینگ اؤزی گه خاصلیگی بیلن اجره لیب توره دی و اؤزبېک تیلشناسلیگی گه باى موادنی تقدیم اېته دی. قوییده گی اصطلاح لر کبی.

آپیشمه

یوزی شیشگن، سېمیز، قاپ-قاره یا که اؤزینی بیلمه دیدیگن آدمگه کنایه بیلن ایتیلده دی. کؤپراق اېرکک لرگه نسبتاً ایشله تیلده دی. فونیتیک جهت: «آپ» تاووشی کتته و یایلیگن نرسه نی تصویریلدی. مسخره، منسی مسلیک و آزگینه ینگیل کمسیتیش اوچون قوللنله-دی. (عادلی، محمد نادر. ۱۴۰۳).

آپساوور

جوده کؤپ اوقت بېب، آچ کوزلیک قیله یاتگن آدمگه ایتیلده دی. قرینداش سؤز: «سؤریب بیدی»، «یوتیندی». اچچیق تنقید یا که کولگی مقصدیده ایشله دی. (فایق، امان الله، ۱۴۰۳)

آلباستی

خلق اعتقادیده گی عیاللرگه ضرر بیتکیزووچی جین؛ بو بیرده آدمنی «دپوگه اؤخشه گن دهب اتش. بونده فولکلوریک علاقه بار. بوتون ترک دنیا سی فولکلوریده موجود. قورقینچلی، یاووز، سلبی کوچ اېگه سی بؤلگن اؤبرزده ایشله تیلهدی. (تاشبای، حاجی، ۱۴۰۳)

آقالمس

تیلینی تیلهمه دیدیگن، همه جایده گیره ویره دیدیگن آدم. «آقیش» گپ آقیب چقیش؛ «آقالمس» دایم آقیب توره دیدیگن، اؤزینی تۆخته-تالمه دیدیگن، گپیگه گپ تاپیب بؤلمه دیدیگن آدمگه ایتیلهدی. کنایه لی، سلبی توسده ایشله تیلهدی. (سردار، شمس الدین، ۱۴۰۴)

آیغیر

کوچلی، غضبلی، بعضیده جاهل یاوایی حرکت قیلهدیگن اېرکک. اصل معناسی، اېرکک آت (اجره تیلگن، کوچلی) بو بیرده کنایه بیلن آدمگه نسبتاً ایشله تیلهدی. نطقده مسخره، طعنه، سلبی توصیف رؤلده ایشله تیلهدی. (حاتمی، محمد صدیق، ۱۴۰۳)

آیو-آیغیر

یاوایی اېرکک آت (آیغیر آت) عادتده کوچلی، تۆختاوسیز، تېپکیرجانوار صفتیده. محلی قوللنیشی تېپکیر، عصبی، اؤجر و قتیق فعل لی آدمگه کنایه یا که طعنه صفتیده ایتیلهدی: «آیو بؤلپ کپندی بو باله، گپ ایشتمیدی» بو سؤز سیماتیک جهتن جانوردن انسانگه کوچگن و استعاره طرزیده ایشله تیلماقده. حرکتلی لیگی، بپ تۆختاویلیگی بیلن آدمگه اؤخشه تیش بو خلق تیلی نینگ اؤبرزلی کوچینی کورسته دی. سلبی یا که آگاهلنتیرووچی توسده، نظارتدن چیقن فعل-اطوارنی تعریفلش اوچون ایشله تیلهدی. (حیدری، محمد بشیر، ۱۴۰۳)

اشکمر

اصل معناسی بیلانندن کتته راق، بلی یوغان، سیرغه لووچی جانوردیر. ایریم حدودلرده بو حیوان حقیده قورقینچلی افسانه لر و آغزه کی روایت لر هم موجود. محلی قوللنیشی سلابتلی، گوده لی، ساکن یوروچی لېکن ایچ-ایچیدن خوفلی «اشکمر دېک یوربیدی-لېکن کیم بیلسین، نیمه اؤیله یاتگنی!» یعنی حیوان دن آدمگه کوچگن میتافوریک لقب. «اشکمر» نینگ جسمانی خصوصیت لری (کتته لیک، بیل-نینگ یوغانلیگی، سیرغیش) آدم نینگ کوتیلمه گن خوف لی طبیعتی بیلن قیاسلنگن. کؤپینچه سلبی، بعضی ده احتیاط کارلیک بیلن ایشله تیلهدی. (صدیقی، عطا الله، ۱۴۰۴)

ایسقیرتی

جوده افلاس، ترتیب سیز بی پروا آدم. مثال: «ایسقیرتی دېک کینیب آلیسن»، ایسقیرتی بؤلپ یورمه! «ایسقیرت» سؤزی دن آلینگن. یو بیرده «ی» قوشیمچه سی بیلن تآکیدلنگن سلبی صفت حاصل قیلنهدی. تنیه و کایش بیلدیرووچی افاده دیر. کؤپراق تشقی کورینیش و بی ترتیب لیک حقیده ایتیلهدی. (صدیقی، ظریف، ۱۴۰۴)

اؤلیمه

تیریشسه هم فایده چیمه دیدیگن، بی فایده حرکت قیلهدیگن، قؤلیدن ایش کپلمه دیدیگن آدمگه ایتیلهدی. مثال، بو باله اؤلیمه، نیمه دپسه هم توشونمهدی. «اؤلماق» (یوق بؤلش) «امسه» (حرکت قیلسه هم) نتیجه سیز، توگه گن یا که کوچسیر حرکت معناسینی بیلدیره دی. امید سیزلیک، حوصله سی بیر بؤلگن حالت گه نسبتاً ایتیلهدی. کؤپینچه اچینیش یا که تنقید آهنگیده ایشله تیلهدی. (صدیقی، ظریف، ۱۴۰۴)

اؤیر

حرکت چن، چققان، اما حیلە لی یا که سلبی نیت لی. دسترخوان اوستیده وئیرگنده باشقەلر باشقەلرنی حقیقنی چققان لیک بیلن ییە یاتکن آدمگە ایتیلەدی. «اؤیر» کبتماق فعلی گە باغلیق؛ تیز حرکت قیلیش، حتا باشقەنینگ حقیقنی آلیش کبی معنادە ایشلە تیلەدی. کؤیینچە حرکتچن لیک بیلن بیرگە سلبی نیت نی انگلتهدی. ایریم حاللردە اېسە مقتاوارلش ایشلە تیلەدی. (جلیلی، حسب الله، ۱۴۰۴)

اېلە مە سنگ

اجتماعی مناسبتنی یوقاتکن، هېچ کیم بیلن تیل تاپیشه آلمە دیدیکن، آدم لرگە ارە لشمە دیدیکن آدم گە ایتیلەدی. مثال: اېلە مە سنگ بؤلیب- سن، بیر کیشی بیلن چیقیشه آلمە یسن. «اېل» (اخلاق، آدم لر) + «اېمس» + «سن» = جماعه گە یات، تن آلینمە گن آدم. اجرە تیش، جمعیتدن چپتله تیش معناسیده سلبی توسدە ایشلە تیلەدی. (جلیلی، حسب الله، ۱۴۰۴)

بېسویق

تشقی کورینیشی یاقیمسز، بد شکل یا که غیر طبیعی قیافە لی آدمگە نسبتاً گنایه وی طرزده ایتیلەدی. مثال، انه اوشه بېسویق باله ینە کپلدی. «سویق» (سویک لی)، یقین کورگن) سؤزی نینگ بی- آلد قوشیمچە سی بیلن حاصل بؤلگن. یعنی یاقیمسز، سېوگی گە لایق اېمس دېگن معنانی انگلتهدی. فونیتیک آھنگی لحاظدن: بی سویق سلبی اورغولی، رد اېتوچی، ساوق آنکلی سؤز دیر. عادتە مسخرە، مېنسمس لیک یا که جماعه دە کمسیتیش معناسیده ایشلە تیلەدی. ایریم حاللردە اېسە قووناق طعنه صفتیدە هم ایشلە تیلەدی. (جلیلی، حسب الله، ۱۴۰۴)

بؤلتنک-سؤلتنک

ترتیب سیز، هرخیل رنگدە گی بیر-بیری گە ماس کپلمە دیدیکن باش کیگن آدم. «بؤلتنک» و «سؤلتنک» اؤزارا آھنگدار لیک بیلن افلاس، ناموافق، چیل پرچین حالتنی افادە لیدى. یامغیردە ایشیب قالگن کیم یا که چلە-چولپە کیگن آدم حقیدە ایشلە تیلەدی. (خالد بېک، عبداللطیف، ۱۴۰۴)

برزنگی

جودە کتتە، آغیر، بدجهل یا که قورقینچلی آدم. مثال: برزنگی آدم یوریدى، هېچ کیمگە پروا قیلە دیدى. اصلیدە بو سؤز منبع لردە فارسی افسانوی اؤبرزلر بیلن باغلەندى. بو اتمە یاردە میدە کتتە لیک و قورقینچلی کورینیش کولگی یا که مسخرە بیلن ارە لشتیریلەدی. ایریم حاللردە صلابت لی آدمنی هم افادە لیدى. (جلیلی، حسب الله، ۱۴۰۴)

بؤزیریمه

ییغلە وېرە دیدیکن، دایم شکایت قیلە دیدیکن، شاقوین کؤترە دیدیکن آدمگە ایتیلەدی. مثال: بؤزیریب یورە ویرەدی، تینمە دیدى. «بؤز» (ییغلش) + «ریمه» = کؤپلیک، دوامی لیک نی بیلدیرەدی. تینگلا و چیدە چرچاق و حوصلە سیز لیک اویغاتە دیدیکن آدمنی افادە لیدى. تنقید آھنگیدە، آدم نینگ عصبگە تیگووچی عادتینی بیلدیرەدی. (مصلح، سهراب، ۱۴۰۴)

پنگه وه

کوریم سیز، کلتە بؤیلی، تنه سی غلطی شکلدە گی آدم. مثلاً: پنگه وه آدم دە یورەدی، هېچ نرسە توشونمە دیدى. بو سؤز فونیتیک جھتدن هم قولە شی یقین، ضعیف، بخت سیز حالتنی اېسلتەدی. کولگی و کمسیتیش نیتیدە ایشلە تیلە دیدیکن مسخرە لی لقب دیر. (تاشبای، حاجی، ۱۴۰۴)

پیسیمیق

قورفاق، سست، آرقه گه تارته دیگن، جرات سیز آدمگه ایتله دی. مثلاً: پیسیمیق بولیب، ایکیکی آغیز گپنی هم ایتالمه دی. «پیسیمیق» سؤز جهتنن پیشمه گن، چله پیشگن، اوزیگه ایشانمه دیدگن آدم اؤبرزینی بهره دی. جوده تنقیدی، سلبی آهنگده ایشله تیلده دی. عادتده جسور بولیشی کبره ک آدم جرات سیزلیک قیلگنده قوللنه دی. سلبی قورفاقلیک یا که عاجزلیکنی افاده لاش اوچون. (خالد بیک، عبداللطیف، ۱۴۰۴)

تالیش

آرتیقچه وزلی، آغیر، سبکین حرکت قیله دیگن آدمگه ایتله دی. مثلاً: تالیش بولیب قالیب سن، آزگینه یور! بو سؤزنینگ اؤزی حرکتگه اورغو بهره دی- قیین یوریش، شلویرش حالت لری تصویرلنه دی. تنه آغیرلیگی یا که دنگسه لیک ییلن باغلیق تنقیدی لقب دیر. (بولداش، نجم الدین، ۱۳۹۰)

توپه توزو:

جوده انیق، هیچ قنده ی نقصان سیز یا که توغری، بعضی ده کولگی ییلن ایتله دی. مثال: توپه توزو گپنی ایتدی، توپه توزو تېله بولیدی. «ت» (تولیق) + «توزو» (توغری، ساز). بو بیریکمه کوچلی تأکیدنی بیلدیره دی. یا که مقتا، یا که هجو معناسیده کپلگن. یارقین افاده بېریش اوچون ایشله تیلده دی. کانتیکست گه قره ب سلبی یا که ایجابی بولیشی ممکن دیر. (صدیقی، عطاءالله، ۱۴۰۴)

تورسه لق:

کلته بولیب، ترنگ گوده لی، لېکن عادتده ناقولی حرکت قیله دیگن سېمیزگینه آدمگه ایتله دی. مثال: تورسه لق آدم یوریدی هر اېشیک- که باش اورده دی. فونیتیک جهتنن «تور» (تیقلیش، یاپیلش) و «سه لق» (اېرکین حرکتده گی نرسه) بیریکمه سیدن اؤخشمه طرزیده حاصل بولگن. بو اتمه سلبی و کنایه وی آهنگده ایشله تیلده دی، عادتده اؤزینی بیلمه گن یا که بی ترتیب آدمگه ایتله دی. (جلیلی، حبیب الله، ۱۴۰۴)

جیلیم بیر

حرکتچن، یلتیراق کؤرینیش گه اېگه، مین، بیراق ایشانچ سیز یا که سیللیق آدمگه ایتله دی. مثلاً: جیلیم بیر بولیب، همه نی الدهب یوره دی. بو سؤز تاووش جهتنن هم سیللیق لیک، سیرپه نیش معنالی رینی اېسلته دی. بو اؤبرزلی کنایه، آدم نینگ یوریش-توریشی ده گی صنعی لیک یا که ایشانگولیک درجه سیگه تعلقی دیر. کؤپراق الدهمچی، اؤزینی یاقیملی کؤرسه تیشگه اورینیش صفتیده تلقین قیلینه دی. (محمدی، حبیب الله، ۱۴۰۴)

دورخیال

یوریش-توریش، قیافه سی یا که گپ-سؤزی عادتده گیدن فرقی، غلطی آدم گه ایتله دی. مثلاً: بو آدم دورخیال بولیب قالگن، نیمه نی ایتماقده اؤزی؟! سؤزنینگ اؤزی «غلطی تاووش گه» اېگه بولیب، مقدس لیک، شبه لی حالت یا که سرلی خطی-حرکت گه اشاره قیلده دی. گاه کولگی، گاه اېسه احتیاط کارلیک ییلن ایتله دی. عادتده معیار دن چیقیب کپتگن آدم گه ایتله دی. (حاتمی، بی بی گل، ۱۴۰۳)

دولته

کتنه کان، سېمیز، قوپال آدم گه ایتله دی. مثلاً: دولته آدمی ایشیکدن اؤتکرالمه یسن. کیچیک بۇغینی، اورغولی سؤز بۇلیب، کتنه لیک و آغیرلیکنی بیلدیره دی. بو سؤزدن باشقه اتمه لرهم حاصل بۇله دی. مثلاً: دولته پۇپسه قسماً سلبی مسخره لی سیمانتیک یوکلمه بار. بیراق ایریم جایلرده شونچه که کؤرینیش تعریفی صفتیده هم ایشله دی. (جلیلی، حسب الله، ۱۴۰۴)

رؤپیک

سېمیز، دؤمه لاق یوزلی، کؤپ حاللرده سېکین حرکت قیله دیگن و سویونچه آدم گه ایتله دی. مثلاً: رؤپیک آدمده ی چیقیدی، هر جایده کؤزگه تشلنه دی. بو سؤز شکلی و آهنگی اؤزیده دؤمه لاقلیک، شیشگن لیکنی عکس ایتیره دی. «رؤپ» تاووشی، یومه لاق نرسه گه اؤخشش لیک، «پک» اېسه کیچیک لیک یا که یومشاقلیکنی بیلدیره دی. کولگی ارلش تنیه صفتیده ایشله تیه دی. تشقی کؤرینیش گه عاید مسخره معناسینی انگلته دی. (شیرین، کاکا، ۱۴۰۴)

ساندیرخلش

بیرار نرسه نی غلطی آواز بیلن (تاووش چیقیریب)، صنف-حددن تشقیری طرزده قیمرله تیش یا که چیقته تیش. قؤینی ساندیرخله تیب یوردی، بوتون قشلاق اېشیتدی. «ساندیر» + «اخلش» تاووش بیریکمه سی-کوچلی، بی پروا حرکت یا که بی ترتیب شاوقینی بیلدیره دی. کؤپراق عادتدن تشقیری و یاقیمسیز خطی حرکت گه کنایه دیر. (مصلح، محمد عارف، ۱۴۰۴)

سؤلمه

سؤلمه سؤزی ایریم حدودلرده شکایت گوی دېگن معناده ایشله تیه دی اما جرباشی قیشلاغیده، قنده ی ایش تاپشیریلسه هم بجره آلمه-یدیگن، قؤلیدن ایش کېلمه یدیگن ناپسند، دنگسه آدمگه ایتله دی. مثال: سؤلمه باله، عادی ایشنی هم اېپله یالمه یدی. بو اتمه، قابلیت-سیزلیک و دنگسه لیکنی تنقید قیلش اوچون ایشله تیه دی. مسخره و حوصله نی آلیش آهنگی بار. (خالدبېک، عبداللطیف، ۱۴۰۴)

سؤزم پولات

اوزون، لېکن ایشگه یره میدیگن بېکاره آدمگه ایتله دی. بعضیده قوروق گپیره دیگن، ایش قیلمه یدیگن کیشی لرگه هم ایتله دی. مثلاً: آسین سېن سؤزم پولاتنی، بیر بوشکه سوونی هم کؤتره آلمیسن. یؤقاریده گی عباره نینگ آهنگی کنایه لی و کولگیلی دیر. «پولات» مستحکم دېگنی بۇلسه ده، بو یرده تشقی کؤرینیشی گینه مستحکم، لېکن عملده هېچ نرسه گه یره مه یدیگن آدم نظرده توتیله دی. «سؤزم» یعنی فقط گپ، ایش یوق. هزل آمیز و سلبی بېکارچیلیک، ثمره سیز اوزون بوی اوچون ایشله تیه دی. (خالدبېک، عبداللطیف، ۱۴۰۴)

سېکساویل

تشقی کؤرینیشی یا که یوریش توریشی بیلن اؤزینی گویا که زمانوی کورستووچی، لېکن اصلیده صنعی، بېگانه، عادتگه یات آدمگه ایتله دی. مثلاً: سېکساویل بۇلیب یورمه، اؤزلیگینگنی اونوتمه! البته بو اؤزبېک تیلی گه چپندن اؤتگن. آهنگده گی هجوي اتمه بۇلیب، مدنی ساخته لیک، غرب لیشیش یا که حددن آشگن زمانوی لیکنی کنایه قیله دی. بۇ اتمه کوچلی تنقیدی سؤز بۇلیب، عادتده اؤزبېک چیلیک دن چپتگه چیققلر حقیده ایتله دی. (محمدی، برکت الله، ۱۴۰۴)

سیم سبیل

جوده آراسته، ینگیل حرکت، آزاده، لېکن بیراز اؤزینی کؤرسه تیش گه اورینگن آدمگه ایتله دی. مثلاً: سیم سبیل بؤلیب یورر ایکن، او آدمدن احتیاط بؤل! «سی»- اینگیچ گه، نازک؛ «سبیل» اېسه نائیق تاووشلی بۇغین صفتیده ساخته چیرای یاکه بیرار نرسه نینگ تشقی پرده سی صفتیده ایشله تیلگن بؤلیشی ممکن. تنقیدی آهنگده، صنعی لیک، اؤزینی کؤرسه تیش گه اورنیش دیر. (محمدی، برکت الله، ۱۴۰۴)

لنده ویر

بې پروا، دنگسه، بیلکه سیدن ایش توشمه یدگن، اؤز حالیکه تشلب قوییلگن آدمگه ایتله دی. او باله بوتونلی لنده ویر بؤلیب کپتگن. «لند» تاووشی آغیر حرکت، «اویر» اېسه عاجزلیککه اؤخشش فونیتیکیک توزیلمه دیر. بو سؤز تورلی اؤزبېک شوه لریده اوچریددی. تنبیه آهنگیده، ایتقسه ایشگه یرمه یدیگن یاشر اوچون ایشله تیله دی. (محمدی، برکت الله، ۱۴۰۴)

کششه یمه

جوده هم آراسته، اؤزینگه قتیق اعتبار بېره یدگن، کؤز-کؤز قیلووچی آدمگه ایتله دی. مثال اوچون: کششه یمه بؤلیب هرکونی یوزینی چیرایلب یوره دی. بو سؤز شکلی فونیتیکیک جهتدن بېزه نیش، اؤزینی بېزه ب یوریش آهنگینی بېره دی. کؤپراق تشقی کؤرینیش گه حددن زیاد بېریله یدگن اورغو بار. بعضیده کنایه لی بعضیده اېسه کولگیلی تنقید صفتیده ایشله تیله دی. (محمدی، برکت الله، ۱۴۰۴)

کرسن

جوده بې معنی، قوپال، قوپال حرکتلی، کلله سی کتته یاکه جاهل آدمگه ایتله دی. مثلاً: او کرسن آدم، تیلینی هم، قولینی هم بیلیمیدی. فونیتیکیک جهتدن «کر» (اېشیمه یدیگن) سؤزیگه یقین بؤلیب، گپنی توشونمه یدیگن، حرکتی اؤیله می قیله یدیگن آدم معناسیده دیر. سلبی تریه سیزلیک یاکه تنقیدی آهنگده ایشله تیله دی. (محمدی، برکت الله، ۱۴۰۴)

کومه له

حرکتده سست، چؤزیلیب- یاتیب یوره یدگن، دنگسه یاکه سویونچه آدمگه ایتله دی. مثلاً: بو کومه بؤلیب، یاتیبی، هیچ نیمه گه یورمه- یدی. «کومه یوریش» پسته حرکت قیلیش، بېردن کؤتریلمس لیک معنا لریده ایشله تیلگن. بو سؤزده غیر فعال، یرهمس حالت نظرده توتیله دی. کنایه لی و تنقیدی، دنگسه یاکه ایشگه نالایق آدم لر حقیده قوللنه دی. جلیلی، حسیب الله، ۱۴۰۴)

گوپسنگی

جوده قوپال، بد بوروش، هیبتلی آدمگه ایتله دی. مثال: گوپسنگی بؤلیب، اېشیککه سیغمسیدی. «گوپ» کتته تاووش یاکه آغیرلیک؛ «سنگی» اېسه احتمال تاشدېک آغیر اؤبرزینی بېره دی. بو سؤزدن جسدی کتته، اما حرکت سیز آدم انگله شیله دی. تنبیه و هجو اره لش، سلبی اؤبرزده ایشله تیله دی. (مصلح، محمد عارف، ۱۴۰۴)

قره قچی

کوز آستیده یورگن، چققان اؤغیرلیک که مایل، حرام حریص ایشلرنی قیله یدیگن آدمگه ایتله دی. باله قره قچی گه اؤخشب، دوکان اطرافیده یوریدی. بو اتمه اؤزبېک تیلیده رسمی- لغوی معناده هم بار. «اؤغری، باسقیچی». لېکن خلق تیلیده چققانلیک و تاوالم جیلیک ییلن باغلنه دی. قتیق سلبی باله لرگه یاکه ایشانچسیز کیشی لرگه نسبتاً آگاه لتیریش صفتیده ایشله تیله دی. (عادلی، محمد نادر، ۱۴۰۳)

غولبزه رنگ

کۆریم سیز، قیافه سی یامان، آراسته بۆلمه گن، یاقیمسیز آدمگه ایتیلهدی. مثلاً: شو غولبزه رنگ آدم بیلن بیر جایگه هم بارالمه یسن. «غول» پیشمه گن، بیتیلمه گن؛ «برزنگ» اېسه احتمال ناانیق رنگلی، خنک، توسده ایشله تیلهدی.

عموماً، بو سۆز پیشمه گن نامقبول، ترتیب سیز کۆرینیش گه اېگه آدمگه ایشله تیلهدی. یعنی مسخره لی، کنایه بیلن ایتیلهدیگن سلبی صفتلش دیر. (وهاج، منهاج الدین، ۱۳۹۸)

ماسلیخ: اصلیده اؤلیب فالگن، حرام بۆلگن حیوان. یعنی شرعی طرزده سؤیلمه گن، اؤز-اؤزیدن اؤلگن یاگه باشقه سبب بیلن حرام سنلگن جانورگه ایتیلهدی. کنایه وی شکلده کیر، افلاس بۆلیب یاتگن ایشله مس اینده مه ی یاتگن مسخره آمیز، سلبی قیمتگه اېگه آدمگه ایتیلهدی. همده کۆپراق تنقیدی و کولگیلی معناده ایشله تیلهدی. یعنی آدم ایش قیلمسدن یاتگنی اوچون اونی ماسلیخ دهب اته ش آرقه لی کنایه قیلینه دی. (وهاج، منهاج الدین، ۱۴۰۳)

ماخاو:

سېکین حرکت قیله دیگن، سست، بعضیده روحی یاگه جسمانی عاجز آدمگه ایتیلهدی. مثلاً: بو آدم کۆپ ماخاو. بو سۆز تورکی تیللرده، حتی رسمی تیلده هم ایشله تیلهدی. عادتده جسمانی ضعیف لیک روحی سېکین لیکنی انگلته دی. سلبی آهنگده سست، دنگسه یاگه بیترلی درجه ده رواجلنمه گن دېگن معنایی بهره دی. (رسولی، عبدالفتاح، ۱۴۰۴)

ناپه نازین

یخشی گینه، هر تمانلمه اؤرته چه یاگه درست آدمگه ایتیلهدی. بعضیده خوش معامله، کمترین یاگه جدی آدمگه نسبتاً ایشله تیلهدی. مثال: او ناپه نازین باله، ایشنی هم بیلهدی، گپگه هم توشونه دی. سۆز شکلاً سل اؤزیگه خاص، هزل آمیز آهنگ گه اېگه دیر. بعضی حدودلرده سلبی بۆلیشی ممکن. یاگه اؤرته چه، فایده لی، یامان اېمس دېگن معنایی هم انگلته دی. ایجابی یاگه بی طرف، عادتده مقتا و یاگه تن آلیش طرزیده هم ایشله تیلهدی. (صدیقی، عطاءالله، ۱۴۰۴)

هاباو

بی پروا، بیر جایده ساکن اؤلتیریب فالگن حرکت سیز آدمگه ایتیلهدی. مثال: هاباو بۆلیب جاییدن قیمرله میدی. سۆز آهنگیدن آغیرلیک حرکت سیزلیک سببیلهدی. کۆپینچه دنگسه یاگه موراسه قیلمه دیدیگن آدمگه نسبتاً ایشله تیلهدی. (صدیقی، عطاءالله، ۱۴۰۴)

یاپاسقی

ایچکی دنیاسی یاپیق، گپیره دیدیگن، اؤزیگه خاص فعل-اطوارده بۆلگن آدمگه ایتیلهدی. مثلاً: یاپاسقی آدم دردینی هم هېچ کیمگه ایتمه دیدی. «یاپ» یاپیق «آسقی» بۆلیش آهنگی. بو سۆز اینتراوهرت، اؤز حالیکه تشلنگن، کۆنگیلنی آچمه دیدیگن آدمنی بیلدیره دی. بعضیده ایجابی (ساکن لیک، بعضیده سلبی (اوزیل-کۆریلیک) کانتبکستگه قره ب فرقلنه دی. (کریمی، عبدالمعروف، ۱۴۰۴)

نتیجه

یوقاریده گی تحلیل لر شونی کورسته دی که، جرباشی قیشلاغیده قؤلله دیدیگن آغزه کی اصطلاح لر اؤزبېک خلقی نینگ مدنی تفکری، حیات طرزى و اجتماعى مناسبت لری نینگ یققال تیل افاده سی دیر. بو سۆز و عباره لر اؤز ایچیکه کنایه، هزل و بعضاً مقتا و کبی کۆپ قتللمی معنا یوکلمه لرینی آلگن بۆلیب، اولر آرقه لی خلق بیر-بیرینی بهالیدی، تعریفلیدی یاگه تنقید قیله دی. بو سۆز لر ادبی تیل گه خاص بۆلمه گن، اما خلق آره سیده فعال قؤلله دیدیگن دیالیکتیکی بیرلیک لردیر. هر بیر اصطلاح آرتیده اجتماعى مناسبت، اخلاقی بها، یاگه کولگی-مسخره بیلن افاده لنگن فکر یشیرینگن دیر. شو اصطلاح لر آرقه لی خلق نینگ دنیا قره شی و اؤز ارا مناسبتینی توشونیش

ممکن بوله دی. بو بیرلیک لرنینگ یازمه شکل گه توشیریلیش و تحلیلی، اولرنی یوقالیب کپتیشیدن سقلب قالیش، همده کپله جک تدقیقات لر اوچون منبع تیارلش وظیفه سینی بجره دی. شونینگدپک، بو کی اتمه لرنی تۉپلش، تحلیل قیلیش و لغت طرزیده نشر ایتیش آرقه لی محلی لهجه لر تیلشناس لیگی گه و مدنیت شناسلیک که سبزیلرلی حصه قوشیش ممکن بوله دی.

قیناقچه

- تاشبای، حاجی. (1403). (یولداش قید ایتگن). جرباشی، ینگی قلعه، تخار، افغانستان.
- جلیلی، حبیب الله. (1404). (یولداش قید ایتگن). خواجه بهاوالدین، تخار، افغانستان.
- حاتمی، محمد صدیق. (1403). (یولداش قید ایتگن). جرباشی، ینگی قلعه، تخار، افغانستان.
- حاتمی، بی بی گل. (1403). (یولداش قید ایتگن). جرباشی، ینگی قلعه، تخار، افغانستان.
- حیدری، محمد بشیر. (۱۴۰۳). (یولداش قید ایتگن). جرباشی، ینگی قلعه، تخار، افغانستان.
- خالدپیک، عبداللطیف. (۱۴۰۴). (یولداش قید ایتگن). کارته ی نوایی، تخار، تالقان، افغانستان.
- رسولی، عبدالفتاح. (۱۴۰۴). یولداش قید ایتگن. تالقان، تخار افغانستان.
- شیرین، کاکا. (۱۴۰۴). (یولداش قید ایتگن). جرباشی، ینگی قلعه، تخار، افغانستان.
- صدیقی، عطاءالله. (۱۴۰۴). (یولداش قید ایتگن). جرباشی، ینگی قلعه، تخار، افغانستان.
- صدیقی، ظریف. (1404). (یولداش قید ایتگن). جرباشی، ینگی قلعه، تخار، افغانستان.
- عادلی، محمد نادر. (1403). (یولداش قید ایتگن). جرباشی، ینگی قلعه، تخار، افغانستان.
- فایق، امان الله. (1403). (یولداش قید ایتگن). جرباشی، ینگی قلعه، تخار، افغانستان.
- کریمی، عبدالمعروف. (۱۴۰۳). (یولداش قید ایتگن). جرباشی، ینگی قلعه، تخار، افغانستان.
- مصلح، سهراب. (۱۴۰۴). (یولداش قید ایتگن). جرباشی، ینگی قلعه، تخار، افغانستان.
- مصلح، محمد عارف. (1404). (یولداش قید ایتگن). جرباشی، ینگی قلعه، تخار، افغانستان.
- محمدی، برکت. (1403). (یولداش قید ایتگن). جرباشی، ینگی قلعه، تخار، افغانستان.
- محمدی، حبیب الله. (1404). (یولداش قید ایتگن). جرباشی، ینگی قلعه، تخار، افغانستان.
- وهاج، منهاج الدین. (1403). (یولداش قید ایتگن). جرباشی، ینگی قلعه، تخار، افغانستان.
- یولداش، نجم الدین. (1404). (یولداش قید ایتگن) تالقان، تخار، افغانستان.